

Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek- Bir Örnek XVIII. yy.(*)

Dr. Fatma Şensoy
Marmara Üniversitesi

Özet

İnsanlık tarihinin ilk çağlarından beri yardımlaşma, dayanışma ve sosyal güvenlik ihtiyaçları için uygulamalar, kurumlar geliştirilmiştir. Bireysel servetlerin toplumun hizmetine sunulması ile vakıf kurumu ortaya çıkmıştır. Vakıflar, yerinden yönetim esasına dayanan gönüllü, demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır. Toplumun geneline hizmet sunan bu kurumların idari ve mali özerkliklerine karşın devlet tarafından denetlenir olmaları; hem yüzyıllardır yaşamalarının hem de büyük parasal kaynaklara sahip olmalarının gereğidir.

Vakıf sistemi sosyal güvenliğin temel kurumu olduğu gibi eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık yatırımlarını yürüten mali bir kurumdur. Ayrıca bu kurumlarda çalışanların maaşlarının ödenmesi, cari harcamalarının önemli bir bölümünü finanse etmesi nedeni ile de Osmanlı malî teşkilatının merkez maliyesi ve tımar sistemi ile birlikte üçüncü öğesidir. Bir başka deyişle ülkenin gayri safi milli hasılasını oluşturan üç önemli kesimden biridir

Güçlü bir denetim aracı olan muhasebe, uygun bilgileri gerektiği zaman, gerekli kimselere doğru bir şekilde vermek olarak tanımlanmıştır. Osmanlı mali geleneği içinde denetlemeye dayalı ve muhasebenin bilgi verme özelliklerine uygun muhasebe kültürünü vakıflarda tutulmuş muhasebe defterlerinden okumak mümkündür. Muhasebe sisteminin danışma ve denetim birimlerinin izleri yine bu defterlerde.

Bu çalışmanın amacı vakıf muhasebe defterlerinden hareket ederek, vakıfların amaçlanmış hizmetlerinin ne denli gerçekleştiği ve denetlendiğini okumak olacaktır. Burada özellikle belirtilmesi gereken, defterlerdeki gelir kaynaklarını ve gider

---

* Bu çalışma, 20-24 Temmuz 2008'de İstanbul'da organize edilen 12. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi'nde İngilizce "Analyzing Multi Directional Aspects of Awqaf From the Awqaf Books An Example From the 18thCentury" başlığı ile sunulmuştur.

yerlerini, çalışanların aldıkları ücretlerin, toplumda nasıl bir refahın oluşturulduğunu keşfetmek için belgelerin yeniden okunduğudur.

Anahtar sözcükler: Vakıf muhasebesi, Muhasebe defteri.

Jel Sınıflandırması:D02,M41,M42

Abstract (Viewing Multi Directional Aspects of Awqāf From the Awqāf Books– An Example From the 17th Century)

The institutions and implementations have been developed for meeting the cooperation, solidarity and social security needs since the first ages of human history. The individual wealths are put at the disposal of societal service formed the body of waqf. Awqaf which are based on free economical rules and decentralization are voluntary and democratic civil society institutions. Despite that they were inspected by the government their financial and administrative autonomies is a requirement arised from the fact that the institutions survived for centuries had provided service to the general of the society and had great monetary sources.

The system of waqf is the basic institution of social security as well as the institution which conduct educational, cultural, religious, public works, social aid and health investment. The awqaf are the third element of the Ottoman financial organization with central revenue office and feudal system for various reasons such as meeting most of the current expenditures through awqaf and the size of the personnel expenditures.

It is possible to read accountancy culture on the basis of auditing and appropriate for providing information aspect of the accountancy in the Ottoman financial tradition from the books of account kept at the awqaf. We may also see the traces of consultancy and auditing units included in the accountancy system in these books.

The purpose of this study is to read that to what extent the targeted services are realized and audited acting from the waqf account books. The thing that should be specified here especially is that the documents were read again to discover income sources and the places of expenses, the salaries obtained by the employees in the book and the fact that what kind of welfare was created in the society.

Key words: Waqf Accounting, Accounting Book.

Jel Classification: D02,M41,M42

I.Giriş

Bireysel servetlerin toplumun hizmetine sunulması vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Vakıf kurumu insana dönük ve toplumsal yaşamın işleyişine uygun bir yapıya sahiptir. Bu nedenle yüzyıllar boyunca gelişerek varlığını sürdürmüştür. İnsanlık tarihinin ilk çağlarından beri yardımlaşma, dayanışma ve sosyal güvenlik ihtiyacının giderilmesine yönelik uygulamalar, kurumlar geliştirilmiştir.

Vakıfların hizmet konularını sınıflandırmak veya birbirinden ayırtırmak oldukça zordur. Vakıf sistemi sosyal güvenliğin temel kurumu olduğu kadar eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık yatırımlarını yürüten mali bir kurumdur. Ayrıca bu kurumlarda çalışanların maaşlarının ödenmesi, câri harcamalarının önemli bir bölümünü finanse etmesi nedeni ile de Osmanlı malî teşkilatının merkez maliyesi ve tımar sistemi ile birlikte üçüncü ögesidir. Bir başka deyişle ülkenin “gayri safi milli hasılası”nın önemli bir kısmını oluşturan üç kesimden biridir.¹ Serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esasına dayanan vakıflar, gönüllü ve demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır.²

Güçlü bir denetim aracı olan muhasebe, uygun bilgileri gerektiği zaman, gerekli kimselere doğru bir şekilde vermek olarak tanımlanmıştır.³ Osmanlı mali geleneği içinde denetlemeye dayalı ve muhasebenin bilgi verme özelliklerine uygun muhasebe kültürünü vakıflarda tutulmuş muhasebe defterlerinden okumak mümkündür. Muhasebe sisteminin danışma ve denetim birimlerinin izlerini yine bu defterlerdeki bulabiliriz. Bu çalışmanın amacı vakıf muhasebe defterlerinden hareket ederek, amaçlanmış hizmetlerin ne denli gerçekleştiği ve denetlendiğini okumak olacaktır. Burada özellikle belirtilmesi gereken, defterlerdeki gelir kaynaklarını ve gider yerlerini, çalışanların aldıkları ücretleri, toplumda nasıl bir refahın oluşturulduğunun izlerini keşfetmek için belgelerin yeniden okunduğudur.

1 Ahmet Tabakoğlu, “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, Ankara: 2004, s. 25.

2 Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara: 1995, s. 549.

3 İsmail Özasan, Muhasebenin Teknik Yapısı, İstanbul:1984, s. 9.

II.Vakıf Hizmetlerini Vakfiyelerden Ve Muhasebe Defterlerinden Okumak

Vakfiye, vakfın kurulması ve tüzel bir kişilik kazanmasını sağlayan hukuki bir metindir. Vakfiyelerin ilk satırlarında öncelikle vakıf kurucusunun dini amaçları önemle ve özellikle vurgulanmıştır. Büyük bölümünü oluşturan satırlarda ise vakfa bağlı kuruluşların yönetimi, bağışlanan mülklerin işletilmesi, diğer bir ifade ile vakıf kurucusunun bu dünyaya ait maddi amaçları yazılmıştır. Vakfiyelerde vakıf yönetimlerine sınırlı olarak bırakılmış hareket alanı içinde; vakfın niteliği, amacı ve işleyiş tarzı ile vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfın sunmayı hedeflediği hizmetler, yapılacak yardımlar ve bu amaçla öngörölmüş harcamaların miktarları ve alanları belirtilmiştir. İstihdam edilecek kadrolar, ödenecek maaşlar günlük olarak verilecek yemeklerin niteliği, satın alınacak mallar...bütün bu işlemlerle ilgili olarak tutulacak muhasebe kayıtları ve yöneticilerin atanma yöntemleri ayrıntıları ile yazılmıştır.

Vakfiyeler yukarıda belirtilen özellikleri ile vakfın ilk kuruluşunda oluşturulmuş ve gelecekte değişmemesi amaçlanan statüyü yansıtan kural koyucu statik belgelerdir. Bir vakfın işletilmesi bu çerçevede içinde çizilenden çok daha karmaşık, çok yönlü ve tüm ayrıntılarıyla öngörülemez niteliktedir. Vakfın kapsadığı kuruluşların dinamik bir niteliği olması yanında günlük problemlere çözüm üretebilme esnekliğini geliştirmek vakıf yöneticilerinin görevi olmuştur. Vakıf uygulamalarındaki değişimin diğer önemli bir kaynağı da zamanla ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal şartların yarattığı etkilerdir. Vakıfların işleyişinde oluşan değişmelerin izlenmesi ise ancak vakıf muhasebe defterleri ile mümkündür. Vakıf muhasebe defterleri, vakfa ait kuruluşların uzun dönemde sosyal ve iktisadi konjonktürdeki değişmelerin karşılaştırmalı nitel bir değerlendirme yapılmasını sağlayacak zengin bir veri tabanıdır.⁴

---

4 Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, İstanbul:2006, s. 10,11.

III.Vakıfların Amaçlarını Gerçekleştirmede Muhasebenin İşlevi

İdari ve mali açıdan devlete karşı özerkliği olan vakıflar, “Kadı”lar veya “Naib”leri tarafından kontrol edilmiş, denetlenmiştir. Denetlemenin ana dayanağı mütevellilerin tuttuğu muhasebe belge ve kayıtlarıdır. Vakıfların yıllık muhasebeleri buldukları yerin kadısına ulaştırılmış, böylece denetim mekanizması başlatılmıştır. Vakfın “Nazır”ı da gelir ve giderleri denetlemiş, bu akışta bir dengesizlik olmadıkça müdahale etmemiştir. Mütevelliler vakfın genel sorumluluğunu taşımış, müteveli heyetin teklifi ve Merkez’in onayıyla atanmış kâtipler ise vakıf muhasebesinin sorumluluğunu üstlenmişlerdir.⁵

III. A. Bir Örnek: Pir Mustafa Paşa Vakfı Muhasebe Defteri

Bir vakıf muhasebe defteri üzerinden kayıt düzeni ve tutarlılığı ile denetleme mekanizması örneği incelenecektir. Pir Mustafa Paşa'nın çeşme ve mektep vakfının Hicri.1156 yılının Muharrem ayından başlayıp, aynı yılın Zilhicce ayının sonuna kadar (Miladi. Şubat 1743-Ocak 1744) bir yıllık gelir ve giderinin kaydedildiği muhasebe defteri, yukarıda aktarılanların gerçekleşmiş izdüşümlerini gösterecektir. Ek 1’de defterin orijinali, Ek 2’de bugünkü dille yazımı yer almaktadır. Günümüz muhasebe düzenine göre yapılmış kayıtlar ise Ek 3’tedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri⁶ Haremeyn Muhasebesi⁷

---

5 Yaşar Bülbül, “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, Dîvân, Sayı 6, İstanbul:1996, s. 165.

6 Kapı anlamına gelen “bab” kelimesi, Osmanlı devlet teşkilatının çeşitli birimlerini belirlemek için kullanılmıştır. Bâb-ı Defteri, maliye dairesine verilen isimdir. Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Osmanlı Devleti Tarihi ,1. Cilt, İstanbul: 1999, s. 188

7 Padişahların, hanım sultanların ve bazı devlet adamlarının vakıfları, 1586’da kurulmuş Haremeyn Nezareti tarafından denetlenmiştir.Darüssâde Ağaları tarafından yönetilen bu nezaret, vakıfların denetim işleri görmek üzere “Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkâf-ı Haremeyn Mukataacılığı, Darüssâde Yazıcılığı adıyla 4 daire oluşturulmuştur. İbnülemin M.Kemal İnal-H. Hüsameddin, Evkâf-ı Hümayûn Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Tercüme-i Ahvali, İstanbul:1335’den Güran, 2006, s. 57.

21615 no'lu muhasebe defterinde vakfın ayrıntılı gelir kaynakları ve gider yerleri gösterilmiştir. Bâb-ı defteri, yani defterdârlık evrakı içinde yer almış bu defter, Hameyn Muhasebesi kayıtları içindedir. Defterdeki kayıtlar bir yıllıktır. Hicri takvim yılı kullanılmıştır. Hicri yılın ilk ayı olan Muharrem'in başlangıcından, yılın son ayı Zilhicce'nin sonuna değin bir süre olduğu belirtilmiştir. Gelirler ve giderler ayrı kayıt edilmiştir Toplam gelir ve toplam gider tutarlarına yer verilmiş; ayrıca gelirlerin hangi kaynaklardan sağlandığı ve giderlerin harcandığı yerler ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.

Mektep ve çeşme, Balat yakınında, Kasım Günâni mahallesinde tesis edilmişlerdir. Vakıf kurucusu Vezir Hacı Pir Mustafa Paşa, sadâret kethüdalığı, Rumeli valiliği, ... gibi üst düzey görevlerde bulunmuştur.⁸ Bu vakıf defterinde saygıdeğer sıfatlarla onurlandırılmış bir vezirdir.

Defter 4 sayfadan oluşmuştur. İlk iki sayfasında gelir ve giderler yazılmıştır. Fakat bunun müsvedde olduğunu, üzerinde hiçbir imzanın olmadığından anlayabiliriz. Her vakfın kendi bünyesinde tutmuş olduğu kayıtlar ve defterler vardır. Vakıf kurucuları, vakıflarını oluştururken vakfın kayıtlarını tutacak olan muhasibin özelliklerini sıralamışlar; yazı ve hesap işlerini, defter tertibini, muhasebe kaydını iyi bilen bir kişi olması gerektiği, vakfın gelir ve giderlerinden az ve çok hiçbir şeyi gözden kaçırmayarak ay

---

8 Arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda, Tophane Nazırlığı (BOA, Cevdet Maliye (C. ML), Dosya 761, Gömlek no;31012, 5. Ra. 1152 tarihli; Belgrad Muhafızı(BOA, C.MF, Dosya 155, Gömlek no:7730, 29. B.1156 tarihli) ; Rumeli Valisi, (BOA, C.ML, Dosya 298, Gömlek no: 12141, 25. Z 1156 tarihli); ve Kaptan-ı derya olduğu, (BOA, C.BH, Dosya 181, Gömlek no: 8534, 15. R. 1159 tarihli.); 1159/1746'da Rakka Eyaletine tayin olduğuna ilişkin ismi geçmektedir. www.er.uqam.ca., Stefan Winter, "The Province of Raqqa Under Otaman Rule, 1535-1800"18 March 2006.; Sicill-i Osmani'de: H. Muharrem 1163 /M.Eylül 1750'de Sayda valisi ve H.1164/M. Aralık 1750'de ikinci defa Rakka Valisi olduğu, H.1164/M.1751'de vefat ettiği yazılıdır. Yine bu eserde, Pir Mustafa Paşa'nın Yeni Hamam'ın sahibi olduğu idareli, güçlü ve temkin sahibi bir vezir olduğu belirtilmiştir.;Vakfın 1154/1741 tarihli muhasebe defterinde ise Pir Mustafa Paşa, sadâret kethüdası olarak olduğu belirtilmiştir. Sadâret kethüdası, başlangıçta resmi sıfatı olmadığından protokolde yer almayan, ancak bütün işlerde sadrazamın başyardımcısı olarak çalışan üst düzey bir görevlidir.

ve yıl sonlarında muhasebe işini bilenlerin yaptıkları gibi defterleri tertip ve zabt etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Mütevellinin yönetiminde nakit akışını sağlayan ve defterlere kaydeden vakfın muhasebecisidir. Örneğimizdeki vakfın gelir ve gider hesabı müsveddesi, bile kontrol edilerek diğer sayfalara geçirilmiştir. Diğer iki sayfası ise Defterhane evrakı olduğunu bildirir biçimde parafı, imzalı, mühürlüdür. Vakıf mütevellisinin görevini Hacı Mustafa Ağa yerine getirmiştir. Vakfın nâzırı ise Darüssâde Ağası Hacı Beşir Ağa'dır.⁹

III.B. Mali Kayıt

1. Siyakat Yazısı

Vakıfların hemen hepsinde olduğu gibi muhasebe kayıt ve belgelerinde siyakat yazısı ve rakamları kullanılmıştır.¹⁰ Siyakat terimi, Osmanlı öncesi İslam Devletleri'nde muhasebe kayıtları için kullanılmış ve bir ilim dalı kabul edilerek muhasebe ilmine “ilm-i siyâkat” denmiştir. Maliye idaresinin hesap işleri, Devlet muhasebesi anlamlarında da kullanılmıştır. Fakat siyakâtın bu anlamı zaman içinde değişerek maliye kayıtlarında, tahrirlerinde siyakat rakamlarıyla birlikte gelişen ve mali kayıtlara has bir yazı karakterine dönüşmüştür. Bu yazı karakterine de “Hatt-ı siyâkat” yani siyakat yazısı denmiştir. Siyakat teriminin muhasebe mesleği anlamından sonra bir yazı türü anlamında kullanılması, Osmanlı Türkleri zamanında gerçekleştiği söylenebilir.¹¹ Osmanlı Devleti, siyakat yazısı ve rakamlarını, mali idarenin vakıflar da dahil çeşitli birimlerinde, dört yüzyıl boyunca Ortadoğu'dan Balkanlar'a Kırım'dan Akdeniz'in güney sahillerine dek geniş bir coğrafyada kullanmıştır. Osmanlı muhasebe sistemi, devamı olduğu İslam

---

9 Hacı Beşir Ağa, Yapıksız Ali Ağa'nın yanında yetişmiştir. H.1129/M.1717'de darüssâde ağası olmuştur. Güvenilir bir danışman olup, ilim sahiplerini himaye eden, hayır sahibi bir kişidir. Eyüp'te medresesi, Bab-âli civarında cami, medrese, tekke, sebil, kütüphanesi, Emir İmam Mahallesinde ve Sarıyer'de çeşmeleri vardır. Sicill-i Osmani, C. 2, s.371; Abdülkadir Özcan, “Beşir Ağa, Hacı” (ölmü H.1159/M.1746), İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1992, s. 555.

10 Oktay Güvemli, Muhasebe Tarihi, C.1, İstanbul: 1995, s. 91.

11 Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi, İstanbul: 1996, s. 19.

Medeniyeti ve özellikle Farisi-İlhanlı etkisinde oluşan Anadolu Selçuklular ve Beylikler dönemindeki birikime dayanmıştır. İlhanlı dönemine ait muhasebe el kitaplarının Osmanlı şehirlerinde istinsah¹² edilerek kütüphanelerde bulunması bu etkileşimin kaynaklarına işaret etmektedir.¹³ İlhanlı etkisi yalnız kaynaklarla sınırlı kalmamış, uygulama alanına da etki etmiştir. Orhan Gazi devrinde İlhanlı Devleti'ne vergi verildiği o dönemin muhasebe kitaplarında belgelidir. 1363 yılı sonrasında bu bağımlılık ortadan kalkınca; yüzyıllardır denenmiş ve başarılı olmuş yöntemler kullanılmaya devam edilmiştir.

Muhasebe için gerekli kısa ve öz anlatımı siyakat yazı ve rakamları sağlamıştır. İşlemlerin defterlere zamanında ve çabuk yazılması, kâğıttan tasarruf gibi nedenler yine bu yazının tercih edilmesine yol açmıştır. Kimi kaynaklarda siyakatın gizli yazı yazmak, devlet sırlarının herkes tarafından kolaylıkla okunmasını önlemek gibi nedenlere dayandığı ileri sürülmüştür. Okunması zor ve uzmanlık isteyen bu yazı, devlet sırrı olabilecek belgelerde kullanılmamış, aksine açık ve anlaşılır olması gereken muhasebe dili olmuştur. Tahrifat ve değiştirmeye meydan vermeyecek tarzda birbirine girift yazılması da hesaplarda güvenliği sağlamıştır. Muhasebede az yere çok yazı yazmanın hüner olması veya başka bir deyişle dar bir yazı alanına çok şey ifade edecek açıklama yazma gereği bulunması ihtiyacını yine siyakat yazısı karşılamıştır.¹⁴

---

12 İstinsah: Bir nüshasını yazma; asıl metinden aynen yazarak çoğaltma.

13 Abdullah b. Muhammed b. Kiya Mazenderani'nin Risâle-i Felekiyye(Kitâbu's-siyâkat) Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no: 2756, istinsahıH. 765/M.1363; Ali Şirazi'nin Şemsu's-siyak Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no:3986, istinsahı Herat H. 845/M. 1441; Felek Ala-i Tebrizi'nin Sa'âdet-nâme , Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no:4190, telifi H.706/ M.1307, istinsahı Herat H.806/ M.1403-1404, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi no: 516, istinsahı H.815/ M.1412-1413; İmad Seravi'nin Cami'u'l-hisâb'ıKonya Yusuf Ağa Kütüphanesi no:7853 ve 7854, telifi H.741. /M.1340.İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.1, S.1,İstanbul: 2003, s. 350.

14 Güvemli, Muhasebe Tarihi, C. 1, İstanbul: 1995, s. 92,93.

2. Merdiven Yöntemi

Gelir ve gider kaydının muhasebesi merdiven yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu yöntem, vakıflarda özel bir kullanım alanı bulmuş; vakıfların ihtiyaçlarına göre gelişmiş, etkin bir denetleme mekanizması görevini ifa etmiştir.¹⁵ Gelirler ayrı, giderler ayrı kayıt edilmiştir. Toplam gelir tutarı yazılmış, sonra bu tutarın nelerden oluştuğu birbirinden ayrı basamaklar ile gösterilmiştir. Merdiven basamaklarının birbirleri ile ana kalaslar yardımı ile bağlantılı olması ve alt alta yazılması ayrıca hepsinin birlikte kolayca görünmesi bu yönteme işaret etmektedir. Ana tutarı oluşturan ayrıntıların topluca ortaya konulması için bazı kayıtlar yay biçiminde de yapılmıştır. Sayfanın en etkin kullanımı, yer tasarrufunun sağlanması yine bu yöntem sayesinde.¹⁶ Bir gelenek haline gelen bu yöntem XIX. Yüzyıl sonlarında bırakılarak, çift yanlı kayıt yöntemi uygulanmaya başlanmıştır.¹⁷

III. C. Denetim Mekanizması

Vakıflarda denetim mekanizması, birbirini ardınca devam eden ve birbirini tamamlar bir görünüm içindedir. Vakfın yararını gözetmek ve korunmasını sağlamak için vakıf çalışanları sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Mütevellilerin muhasebelerinin görülmesi yine bu sorumluluğun yerine getirilmesi amacını taşımaktadır. Fıkıh kitaplarında bu denetim birimleri şöyle sıralanmıştır. Öncelikle mütevelliler, kendi yönetimlerinde bulunan vakıf memurlarını denetler. İkinci kademede nâzır mütevelliyi, vakıftan yararlanma hakkına sahip olanlar nâzırı, hakim veya hükümetlerin göndereceği memurlar bunların hepsini denetler; mütevellinin muhasebesini ve diğer işlemlerini görürler.¹⁸ Fıkıh kitaplarında da işaret edildiği üzere denetimin en önemli unsuru, vakfın muhasebesidir.

15 Oktay Güvemli-Batuhan Güvemli, "The Birth and Development of an Accounting Method In the Middle East (Merdiban Method), The Fifth Accounting History International Conference, Banff (Canada), 2007.

16 Bu konuda en yetkin Bilim Adamı olan Prof. Dr. Oktay Güvemli Beyefendi'nin verdiği bilgilere müteşekkirim.

17 Güvemli, Muhasebe Tarihi, C.3, İstanbul: 2000, s. 526.

18 Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara:1995, s. 211.

Tarihsel süreçte vakıfların teftiş ve kontrolünü, vakıf kurucularının tayin ettikleri nâzırlar, devletçe vakıfları kontrol için görevlendirilen müfettişler ve kaza teşkilatı mensubu hakimler yürütmüştür. Evkaf Nezaretinin H.1242/M.1826 yılında kurulmasından önce farklı nezaret¹⁹ kurumları bu işlevi yerine getirmişlerdir. Evkaf-ı Haremeyn Nezareti, gelirlerinin bir miktarı veya tamamının, kutsal şehirler Mekke ve Medine’de yaşayanlara ayrılmış vakıfları yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu nezarete kuruluşundan (H. 995/M. 1586) itibaren Padişah, Hatun ve Darüssaade ağaları ile diğer ileri gelenlerin vakıfları da katılınca dört memuriyete ayrılmıştır.²⁰ Örnek olarak alınan Pir Mustafa Paşa Vakfı’nın nâzırı Darüssaade Ağası’dır. Ayrıca Mekke ve Medine halkına hediye gönderilmesi vakıf şartları arasındadır. Bu nedenlerle vakıf Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği gözetimi altındadır.

Vakıf muhasebecisinin, mütevellî gözetiminde tuttuğu bu kayıtlar Kesedariye ve Kalemîye yazı işleri büroları tarafından parafe edilerek “sahh” işareti konmuştur.

Müfettişlik makamı, geçici bir denetleme makamıdır ve Nazır’ın yanı sıra denetleme işlevini görmüştür. Genelde Kadı’ların tayin edildiği bu makama kimi zaman farklı görevliler de tayin edilmiştir. İncelenen 21615 numaralı defterde Müfettiş olarak, Evkaf-ı Haramen-i Şerifeyn Müfettişi Hacı Halil’in, ismi geçmektedir. Müfettiş, bu belgeyi gördüğü ve onayladığına dair Ta’lik Hat ile “taâllak bî ma fihi nazara Abdul-fakir ilâ ni’me Rabbihil Celil el-hac Halil el- müfettiş bi Evkaf-ı Haremeyn-i Şerifeyn. El Hac Halil” olarak yazılmıştır. Defter içinde Müfettiş için kullanılan “Mevlana” unvan ve elkabı ile yazı türü, müfettişin ilmiye sınıfına ait olduğunun göstergesidir. Kadılık, Kazaskerlik ve meşihat makamında hizmet veren zümre genelde talik hattını kullanmıştır.²¹

19 Nezâret kavramının sözlük anlamı, bir şeye basiretle bakıp, tetkik etmek ve düşündürmektir. Vakfın nâzırı, vakfı idare eden mütevellinin vakıf hakkındaki tasarruflarını kontrol eden ve vakıf işlerinde mütevellinin görüşüne müracaat etmek zorunda bulunduğu görevlidir.

20 Akgündüz, 1988, s. 279,281.

21 İpşirli, 1999, s. 195; Bu yazı türünün İlmiye sınıfına ait olduğu bilgisine dikkatimizi çeken Mustafa Oğuz Beyefendi’ye müteşekkirim.

Defterin sonunda, Darüssâde Ağası Hacı Beşir Ağa'nın pençeli imzası ve mührü vardır. Muhasebe sisteminin danışma ve denetleme birimlerini, defter üzerindeki paraf, imza ve mühürler bize açıkça göstermektedir.

IV. Vakfın Gelir Ve Gider Kalemleri Üzerinden Sosyal Ve Ekonomik Boyutlarının Analizleri

Vakıfların ekonomik gücü, gelir kaynaklarının çok ve çeşitli olmasıyla paralellik göstermiş ve Osmanlı ekonomisinde büyük bir yer tutmuştur. Taşınmaz servetin çok büyük bir bölümünü vakıfların oluşturduğu Muradgen d'Ohsson ve M. Gatteschi gibi batılı tarihçiler tarafından da belirtilmiştir. Özel mülkiyete konu olan taşınmazlar içinde vakıf mallarının payının yarıya yaklaştığı hatta dörtte üç oranına ulaştığı ileri sürülmüştür. Cezayir gibi merkeze oldukça uzak bölgede bile; Fransızlar tarafından işgal edildiğinde taşınmaz malların ve toprakların yarısı vakıftır.²² Ömer Lütfi Barkan'ın 1530-1540 tarihleri arasındaki tahrirleri baz alarak yaptığı hesaplarda, Anadolu Eyaleti'nin toplam kamu gelirinin %17'si, Rumeli Eyaleti'nin %32 lik bölümü -Büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu İstanbul ve civarı ile Doğu ve Batı Trakya, Güney Bulgaristan ve Makedonya bölgesinin oluşturduğu bu alanda- gibi bir oranı vakıflar tarafından kontrol edilen kamu gelirlerinden oluşmuştur.²³

Örnek olarak seçilmiş XVIII. Yüzyıla ait Pir Mustafa Paşa vakfının bir yıllık gelir-gider hesabı defterinde, vakfın ekonomik gücü açıkça görülmektedir.

Muhasebe Defteri'nin ilk bölümünde, vakfın Nâzır'ı Darüssâde Ağası Hacı Beşir Ağa'nın gözetiminde havale edilen ve geçmiş yılın muhasebesinden bu yıla devredilen meblağ ile yıl içindeki gelirlerin toplamı. 664.785 akçe'dir.

Önceki yılın fazlası, bu kayıt yılına devredilmiştir. Vakfa gelir getirecek bir kaynak satın alınmış ve akar yapılmıştır. Gelirin devamlı

---

22 Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, Sayı II, Ankara, 1942, s.1.

23 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Dair Araştırmalar", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı 1-2, 1962-3, İstanbul : 1962, s.242.

akması onu “akar” olarak nitelenmesine yol açmıştır. Bu da muhasebeye gelir olarak kaydedilmiştir. Bu meblağ ise 539.625 akçe’dir. Vakıfların sonsuza değin yaşaması amaçlandığından hemen her vakfın geliri giderinden çok fazla olmuştur. Vakıfta oluşan her fazlalık, yeniden gelir getirecek alanlara yönelmiştir. Bunu sağlayacak etkenlerden biri de kira gelirinin oluşturulmasıdır.

Aşağıda zikredilecek gelirler “An mahsulât-ı mezkurin” başlığı altındadır. 125.160 akçe.

Bu gelir kalemleri, aylık olarak toplanan ve mahallinde tahsil edilen gelirlerden oluşmuştur. Aylık kira ve benzerlerinin toplamından başka bir gelir kalemi olmadığından yukarıdaki meblağ aynen yazılmıştır. 125.160 akçe.

Bu toplam yazıldıktan sonra gelir kaynakları olan kira gelirlerinin nerelerden geldiği açıkça belirtilmiştir.

Yeni Hamam’ın kiracısından gelen aylık geliri 1800 akçedir. Yıllık, 21.600 akçe’dir

Boyahane ve üstündeki odanın kira geliri aylık: 1560, yıllık:18720 akçedir.

İzmir’de ipek dokuma atölyesinin kira geliri aylık: 750, yıllık: 9.000 akçe’dir.²⁴

İzmir’de Mısır çarşısı yakınındaki hanın kira geliri aylık:1.260, yıllık: 15.120 akçe’dir.

İstanbul’da Tophane, Beşiktaş ve Kasımpaşa’da evler, dükkanlar ve diğer kira gelirleri aylık:2.750, yıllık: 33.000 akçedir.

Ahmet Ağa’nın oturduğu evin ve Büyük Saray’ın kira geliri aylık: 1200, yıllık: 14.400 akçe.

Sultan Mehmet Cami yanındaki eski evin kirası aylık: 420, yıllık: 5.040 akçe.

Yukarıda belirtilen sekiz ayrı gelir kalemi merdiven basamakları gibi

---

24 1743 Yılındaki bu kayıttan 57 yıl sonra bile boyacı dükkanının tekel durumunu ve faal olduğunu gösterir belgede, İzmir’de Pir Mustafa Paşa Vakfı’na bağlı han içindeki boyahane’den başka yerde boyacı dükkanları açılmaması hakkındadır. BOA. Cevdet Belediye (C.BL), Dosya 123, Gömlek no:6117, H.10. B.1215/M. 1800 tarihli.

dizilmişlerdir. Muhasebe tekniği açısından da geliri fazla olanlara öncelik verilerek kayıtlar yapılmıştır.

Kira gelirlerinin önemli özellikleri vardır. Vakfa oldukça fazla gelir sağlayan hamam, Fatih Cami civarında ve Kadı Çeşmesi yakınındadır.²⁵ Kalabalık bir yerde inşa edilmiş olması, gelirinin de çok olmasını gerektirmiştir. İzmir’deki ipek dokuma atölyesi, boyahane, bunların üstündeki dükkanlar ve odalar ve han, üretim ve ticaret hacmine uygun işletmelerdir. İstanbul’un çeşitli semtlerindeki evler ve dükkanların kira gelirleri kolayca toplanabilecek alan içindedir. Sürekli finansman sağlayan gelir kaynakları, ekonomik ve sosyal yaşamın unsurları olan han, dükkan, çarşı, hamam, zirai topraklar gibi taşınmazlardan oluşmuştur. “Asl-ı vakf” denilen bu ana unsur, toplumda istihdamın yaratılmasında etkili ve önemli bir yatırım hacmini oluşturmuştur. Esnaf ve tarımsal üreticiler için iş alanları oluşturulmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerle hayır kurumları “müessesâtı hayriye” denilen (örneğinizde mektep ve çeşme) cami, medrese, zaviye, hastahane, kervansaray... gibi eğitim, din, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım kurumları ile sosyal güvenlik sistemi finanse edilmiştir.²⁶

Bunların altında vakfın farklı bir gelir türü olan mukataa geliri²⁷ kaydedilmiştir. Burada dikkat çeken bir özellik, diğer kayıtlarda hep Hicri

---

25 Vakıf Su Defterleri içinde H.1215/M. 1800 tarihli belgede, Yeni Hamam’ın Pir Mustafa vakfı olduğu ve 2 masura 3,5 çuvaldız suyu olduğu hatta suyun kaynağının Kemerler yakınında olduğu yazılıdır. Ahmet Kal’a ve Yayın Hazırlama Kurulu, Avrupa Yakası Suları 1, İstanbul: 2002, s. 147.

26 Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, Osmanlı Araştırmaları, II, İstanbul: 1982, s. 156.

27 Mukataa kavramı birden çok anlam içermektedir. Burada kullanıldığı üzere, Merkezi hazinenin nakdi gelir ihtiyacının karşılanmasında tür veya coğrafi alan olarak birbirine yakın bir veya birkaç vergi gelirinin bileşimiyle oluşan mali birimlerdir. Bu mali birimlerden yıllık olarak sağlanan gelir, mültezim olarak bilinen müteşebbisler topluluğunun teklifleriyle oluşan azami bedeldir. En yüksek bedeli ödemeyi kabul eden mültezim, o mukataayı genellikle 1 ila 3 yıl arasında değişen bir dönem için vergilendirme hakkını elde etmiştir. Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul:2000,s. 101

takvimin ayları yazılmasına karşın bu kayıta Rumi Takvim'in Mart ayının başından Şubat ayının sonuna değin ifadesi kullanılmıştır. Mukataa gelirleri güneş yılına göre her yıl Mart ayından başlamak üzere iltizama verilerek tahsil edilmiştir.²⁸ Rumeli Vilayeti'nde Rahova Kaza'sı, Kurşuncu Köyünün mukataa geliri, 1156/1743 yılı için "hâli" yazılarak gelirin olmadığı belirtilmiştir. Tarım işletmeleri, araziler üretim kaynakları olarak düzenli gelir sağladıkları gibi toprağın vergi gelirleri de bu amaçla kullanılmıştır. Köyler, karyeler, içindeki meskenler, tarlalar, çayırlar, kuyular, nehirler, vadiler... bütün hak ve hukukuyla vakfedilmiştir.²⁹

Gelir kalemlerinin ardından, gider kalemlerine geçilmiştir. Giderler ikiye ayrılmış, ayrı başlıkların altında ayrıntıları gösterilmiştir. Burada çıkarma mantığına göre yapılan işlem, bundan düşülen ifadesi ile başlamaktadır. Bu kayıt, güneş yılının ayları kullanarak yapılmıştır. Yılın ilk ayı Mart'ın başından, Şubat sonuna kadar olduğu bilgisi yazılmıştır. Vakıf görevlilerin ücretleri günlük olarak yazılmış toplam tutar 360 ile çarpılarak bulunmuştur. Vakıf çalışanlarının maaşları (el- vezâif) başlığı altında verilmiştir. Görevlilerin isimleri de belirtilmiştir. Vakıf görevlilerinin ücretleri, bilinçli bir ayırımla, görevi ve aldığı ücret ile orantılı büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır Vakfın bulunduğu çevrede oluşturduğu istihdam olanakları, oluşturduğu sosyal ve entelektüel çevre dikkat çekicidir. Öğretime verilen önemi hocaların maaşının yüksekliği göstermektedir. Vakfın muhasebecisi ve tahsildarı ve sonra temizlikçisinin maaşları birbiri arkasından sıralanmıştır. Vakıflarda istihdam edilen personel, kuruluş amacına uygun hizmetlerin gerçekleşebilmesi için yeterli sayıda ve uygun niteliklere sahip olmak zorundadırlar. Vakıf kurucularının tayin ettiği görevliler çalıştıkları kurumların bakımını sağlamak ve her an kullanılabilir durumda bulundurmaları zorundadırlar. Medrese, mektep, sıbyan mektebi ve benzeri eğitim ve öğretim

---

28 Gûran, 2006, s. 18.

29 Adilşah Kadın Vakfiyesi, s. 287,288; Kanuni Sultan Süleyman, Su Vakfiyesinde Rumeli'deki Aydos Kasabası'nı ve ona bağlı beş köyün bütün gelirlerini vakfetmiştir. Fatma Şensoy, "İstanbul'un Tarihi Vakıf Suları ve Kırkçeşme", Suyu Arayan İstanbul, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul: 2006, s. 96.

kurumlarında eğitim ve öğretimin her geçen gün daha geniş alana yayılması için öğretim görevlileri ve onların yardımcıları tayin edildiği gibi gece bekçisi, kapıcı, temizlikçi, sucu ... gibi görevliler de tayin edilmişlerdir.

Mustafa Ağa, vakfın mütevellisidir. Vakıf kurucusunun şartları gereği, onun tarafından tayin edilmiş olan Mustafa Ağa'nın ücret almadan gönüllü olarak çalıştığı "hasbî" sözcüğünden anlaşılmaktadır.

Mehmet Efendi Kur'an hocasıdır, günlük 20 akçe almaktadır.

Mehmet Efendi, Sıbyan mektebinin öğretmenidir. Günlüğü 20 akçe'dir. Bu iki Mehmet Efendi'nin aynı kişi olabileceği toplamdaki 20 akçelik farktan anlaşılmaktadır.

İsmail Efendi, mektepte yardımcıdır, günlüğü 19 akçedir.

Mehmet Halife vakfın muhasebecisidir ve günlüğü 6 akçedir.

Seyyid Mustafa, vakfın tahsildarındır, günlüğü 6 akçedir.

Molla Salih, meşk hocasının yardımcısıdır, günlüğü 5 akçedir. "Meşk" kelimesinin sözlük anlamlarından biri, bir örneği taklit suretiyle öğrenme yöntemi olduğu gibi diğer anlamı Musikide bir parçayı talim etme ve örneklere bakarak alıştırmayı yapmadır. Bu anlamlar, mektepteki çocukların öğrenme yöntemleri hakkında bize ipuçları vermektedir.

Mektebin temizlikçisi, günde 3 akçe almaktadır.

Mektebe su taşıyan "saka" günlük 2 akçe, çeşmenin tasını koruyan ise günde 1 akçe almıştır.

Eski vakfın suyollarının bakımı ve suyun devamlı akması için görevlendirilen "suyolcu" günde 4 akçe almıştır.

Bir başka vakfın görevlisi, Sultan Mehmet Cami kayyımı günlük 1 akçe almıştır.

Yine Sultan Mehmed Han'ın suyolcusu³⁰ günlük 1 akçe almıştır. Vakıfta çalışanlar, yazıcı, tahsildar, mektep hocaları, yardımcıları ve hatta çeşmenin tasını koruyan görevliler, geçimlerini sağlayacak bir işe sahip

---

30 Suyolculuk ayrı hizmet alanları olarak bölgelere ayrılmış ve ana suyolu vakıflarının görevlileri bölgelerinde bulunan küçük suyollarının bakımı ile de uğraştıklarından bu şekilde diğer vakıflardan da ücret almışlardır. Gülfettin Çelik, "İstanbul Kaynak Sularında Teşkilat ve İşleyiş", Suyu Arayan İstanbul, İstanbul:2006, s. 307.

olmuşlardır. Çalışanların aldığı günlük ücretlerin toplamı 68 akçedir. Fakat kaydı yapan tarafından 69 olarak toplanmıştır; toplam 360 ile çarpıldığında, vakfın bir yıl için ödeyeceği ücret tutarı 24.840 akçedir.

Vakfın diğer giderleri “Ani’l-ihracat-ı mezkûrin” başlığı altında yazılmıştır. Toplam harcama tutarı 63.168 akçedir. Vakıf amaçlarına ayrılmış fonlar ve diğer giderler ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Vakıf kurucusunun hayır şartlarından biri olarak, Sıbyan mektebindeki 60 talebenin giysi bedeli, 25.450 akçedir. Yine vakıf kurucusunun isteği olarak, Sıbyan mektebindeki çocukların gezdirilmeleri ve onlara hediyeler alınması için harcanmış meblağ, 4.085 akçedir. Mektebin hocası ve yardımcısına verilen takım elbisenin bedeli, 3000 akçedir. Bu harcamaların özellikle “vakıf kurucusunun isteği üzerine” yapıldığına ilişkin bir cümle yazılmıştır. Vakıf kurucusu, mahalledeki 60 çocuk için nitelikli hocalar ve yardımcıları istihdam ederek bir eğitim hizmeti sunmuştur. Aynı zamanda hocaların ve çocukların giysileri temin edilmiş, çocuklar gezmelere çıkarılmışlar, onlara hediyeler alınmıştır. Eğitim birincil gelir dağılımını etkilemekte, bunun sonucu olarak, fırsat eşitliğini de gerçekleştirmektedir. Örneğimizdeki Sıbyan mektebi gibi tüm sıbyan mektepleri vakıflar tarafından kurulmuşlardır. Devlet bütçesi için hiçbir yük oluşturmamayan eğitim, bireylerin de fırsat eşitliği içinde olmalarına neden olmuştur. Düşük gelirliilerin yararlanabileceği ücretsiz hizmetlerde, önceden o hizmetten yararlanmak için bir bedel ödeyen bireylerin gelirlerinde bir artışa neden olmaktadır.³¹ Bu çerçevede düşünülürse ise vakıflar, bireyin tüm yaşam safhalarında yer almış; doğumundan ölümüne değin yaşamını kolaylaştıracak, imkânlar sunmuştur. Vakıf bir evde doğmak, vakıf bir mektepte okumak, yemek, içmek, hocalık etmek veya başka bir görevle vakıf işletmelerde çalışmak, öldüğü zaman da vakıf bir mezarlığa gömülmek³²... tüm bunlar yaşamı kolaylaştırdığı, gelirin yeniden dağılımını sağladığı gibi doğrudan düşük gelir gruplarının refahını artırıcı işlevler üstlenmişlerdir

Kış mevsiminde 300 kıyve kömür alınması için harcanmış meblağ,

---

31 Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul:1978, s. 177.

32 Esat Arsebük, Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, C.I, İstanbul:1938, s. 298.

450 akçedir. Kömürün 300 kıyye olduğu defterin müsvedde sayfasına yazılmıştır. Vakıf kurucusunun iradesinden kaynaklanan ve vakıf statüsünde yer alan bu ödemeler aynı zamanda vakfiyelerde yazılmış, durağan arzuların, gerçekte ne denli dinamizm kazandığının göstergesi olmuştur.

Vakıf harcamalarının diğer bölümünde ise vakfın mukataa³³ giderleri yazılmıştır. Sultan Mehmet Cami yakınındaki bahçenin zemini için iki ayrı vakfa ödenmiş meblağ 1.880 akçedir. Bu vakıflardan biri Hameyn-i Şerifeyn vakfi diğeri Mü'ezzin-zâde vakfidir. Hameyn-i Şerifeyn Vakfına yıllık 920, Mü'ezzin-zâde vakfına yıllık 960 akçe ödenmiştir. Kayıtta bu gider kaleminin altında yay şeklinde yazılan iki tutar, diğer giderlerle karışmadan hemen üstündeki tutara ilişkin olduğunu göstermiştir.

Kadı Çeşme'sinin yakınındaki hamam ve dükkan zemini için ödenen mukataa bedeli 4.320 akçedir.

Kasım Günâni Mahallesi'nde Büyük Saray'ın zemin mukataa bedeli altta adı geçen vakıflara ödenmiştir. Toplam 10.080 akçe olan harcama tutarı, 5 ayrı vakfa ödenmiştir. Yine yay şeklinde yapılmış bu kayıtta hem yer tasarrufunun sağlanması, hem de sadece o giderin ait olduğunun açıkça belli olması dikkat çekicidir. Hamza Fakih vakfi için 2.880, Silahi Mehmet Efendi vakfi için 2.160, Hasan Efendi vakfi için 3.600, Mahmut Baba vakfi için 1.080, vakıf şartları gereği 360 akçe ödenmiştir.

Burada dikkat çeken bir ödeme de ferman gereği Hazine'ye ödenen (avârız³⁴) 2310 akçedir. (Defterin diğer sayfasında harcama kalemleri daha ayrıntılı ve rakamlar açıkça gösterilmiştir. Bu harcama kalemi için, Rahova Köyü'ndeki bu verginin Şeyh Silivrili Ahmet Efendi'ye verildiği yazılıdır.)

Ortaköy'de su yolu tamiri 1440 akçedir. Vakıf yazıcısının defteri gereğince yapıldığı yazılmıştır.

---

33 Mukataa, önceden belirlenmiş yıllık bir ücretle vakıf toprağın işletilmesi karşılığı başkasına devir edildiği bir kira sözleşmesidir. Kiracı bu arazi üzerinde kendi özel mülkü olmak kaydı ile binalar inşa edebilmiş hatta ağaçlar dikebilmiştir. Bunları vakıf haline bile dönüştürebilmiştir. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1986,s.158

34 Avârız:olağanüstü haller ve harp nedeniyle tahsil olunan vergi.

Suyolu tamirinde kullanılan çuha için 600 akçe ödenmiştir. Mahallenin içme suyu kaynağı olan çeşme dışında, başka çeşmelerin ve suyollarının tamirinin yapılmış olması; suyun en önemli insan ihtiyacı olması ve vakıf kurucusunun buna verdiği önemden kaynaklanmıştır.

Sultan Mehmet Han'ın Büyük Karaman Çarşısı yakınındaki çeşmesine musluk ve tekne yapımı için ödenmiş tutar,1.270 akçedir.

Sultan Ahmet Han'ın, çeşmesine yeni musluk takılması için 1.070 akçe verilmiştir. Vakıf eserlerin, binaların zamanla yıpranabileceği düşünülerek, vakıf varlığının korunması, bakımı ve restorasyonu için özel bir fonun kurulması vakfiyelerde önemle belirtilen başlıklardan biridir. Bu defterdeki kayıtlarda buna işaret etmektedir. Başkaları tarafından kurulmuş vakıfların bakım ve onarımı da üstlenilmiştir.

Vakfın gereken ihtiyaçları için 1.400 akçe ödenmiştir.

600 akçe imza bedeli olarak Müfettiş Efendi'ye ödenmiştir. Bu muhasebe defterinigiörüp onaylayan Müfettiş Efendi, Hacı Halil'dir.

Kesedariye ve Kalemîye yazı işleri birimlerine ödenmiş harç tutarı: 2.200 akçedir. Vakfın muhasebe kayıtlarının incelenmesi bu kalemlerde yapılmıştır.

Vakfın muhasebesinin kontrolüne dair eski mütevellisine ödenen meblağ yıllık 3.000 akçedir.

Vakıf görevlilerine ödenmiş ücretler ve diğer giderlerin toplamı: 576.837 akçedir.

Bu gider toplamından yine bir başka önemli gider çıkarılmıştır. Yukarıdaki iki gider bölümünden farklı olarak bunların altına kaydedilmiş fakat özel bir öneme sahip olduğu belli olan bu gider, 26.400 akçedir. Mekke ve Medine ahalisine gönderilen surre için Sure-i Şerife Emîni'ne teslim edilmiş 26.400 akçe, altın para olarak gönderilmiştir. 80 Zer'i mahbub³⁵, yani 330 akçenin 1 altın paraya denk geldiği bilgisiyle birlikte yazılmıştır. Surre için ödenmiş bu tutar, bize vakıf kurucusunun dindarlığını gösterdiği gibi kutsal beldelerde yaşayanlara aktarılan bir gelir transferine de işaret

---

35 1729'da darbedilen Zer-i Mahbub, akçenin altın karşısında devalüe edilmesiyle darbedilmiştir. Tabakoğlu, 1994, s. 272.

etmektedir. Gelirlerin ve kaynakların aktarımı ile vakıflar sosyal güvenlik kurumları işlevini yerine getirmişlerdir.

Tüm bu gider kalemlerinden sonra vakfın kasasında kalan ve doğrulanmış meblağ 550.437 akçedir. Vakfın gelir fazlası ile akar alınacağı şerhi de konmuştur. Bu muhasebe kaydı Evkâf-ı Haremeyn Müfettişi Hacı Halil imzasıyla denetlenmiş kayıtların doğruluğunu imza ve mührü ile onaylamıştır. 11 Z sene 1157 tarihiyle imzalanmıştır.

Vakfın nâzırı, Darüssâde Ağası Hacı Beşir Ağa'nın attığı büyük imza ve mührü vakıf muhasebesinin danışma birimine işaret etmiştir.

V. Sonuç

Osmanlı mali kayıt düzeni devletin varlıklarını, gelirlerini koruyan; gelirleri ve giderlerini sürekli denetleyen güvenilir bir yapıya sahiptir. Bu nedendir ki sağlam, güvenilir bir kurum olmuş ve yüzyıllar boyunca gelişerek sürekliliğini koruyabilmiştir.³⁶ Merkez maliyesi ve tımar sisteminden sonra mali sistemin üçüncü ögesi olan vakıfların muhasebesi, merkez maliye büroları tarafından kontrol edilmiştir. Vakıflar, yerinden yönetim esasına dayanan gönüllü, demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu mali ve idari özerkliklerine karşın, devlet tarafından denetlenir olmaları; yüzyıllardır yaşamış kurumların, toplumun geneline hizmet sunmalarının olduğu kadar büyük parasal kaynaklara sahip olmalarının gereğidir. Sultan ve vezir vakıflarının muhasebesi Rumeli ve Anadolu Muhasebesi kalemleri nezdinde yapılmıştır. Bireylerin kurduğu vakıfların mütevellileri, genel sorumluluğu üstlenmiş, müteveli heyetin teklifi ve Merkez'in onayıyla atanan kâtipleri ise vakıf muhasebesinden sorumlu olmuşlardır.³⁷ Vakıf kurucuları, vakfiyelerinde idealize ettikleri hizmetleri sıralamışlardır. Ne var ki somut ekonomik ve mali verileri ve bu verilerin doğruluğunu ancak vakıf yöneticileri veya bu işle görevlendirilmiş uzmanların tutmuş oldukları muhasebe defterlerinden izlemek mümkündür. Bu muhasebe defterleri her yıl merkeze arz edilmiştir. Defterlerin düzenli tutulması ve kayıtların birbiriyle tutarlılığının sağlanması,

---

36 Güvemli, C.2, 2000, s. 646

37 Bülül, 1999, s. 165.

doğruluğun ve güvenilirliğin bir göstergesi olmuştur. Osmanlı mali geleneği içinde denetlemeye dayalı ve muhasebenin bilgi verme özelliklerine uygun muhasebe kültürü, vakıflarda tutulmuş muhasebe defterlerinden okumak mümkündür. Bir başka açıdan bakıldığında vakıf medeniyetinin yüzyıllar boyunca yaşamasında bu etkin, denetleyen kayıt düzeninin önemli rolü olduğu görülmektedir.

Örnek olarak alınan vakıf muhasebesi kayıtları, merdiven yönteminin özelliklerini taşımaktadır. 1743 yılına ait bu muhasebe kaydı, gelirlerin ayrıntısında ekonomik işletmeleri, kira bedellerini, ülkenin diğer bölgelerine bile yayılmış istihdam olanaklarını göstermektedir. Giderlerin işaret ettiği alanlar ise vakfın nitelikli işgücü, vakıf hukukundan kaynaklanan kiralama bedelleri, amaçlanan eğitim hizmetinin sosyal ve ekonomik etkileridir. Yine dini bir amaçla ayrılmış surre giderinin sosyal ve ekonomik etkileri de önem verilerek yazılmıştır. Tüm bunları bir arada merdiven yöntemi ile görmek mümkün olmuştur. Vakıf muhasebesinde gereken bilginin tam ve net olarak elde edilmesi yanında güçlü bir danışma ve denetim mekanizmasının birimleri de gösterilmiştir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet.İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara: 1988.
- Arsebük, Esat. Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku. C.I, İstanbul 1938.
- Barkan, Ömer Lütfi.“Osmanlı İmparatorluğu’nda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Dair Araştırmalar”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı 1-2, 1962-3, İstanbul : 1962.
- BOA, Bâb-1 defteri, Hameyn Muhasebesi, 21615.
- BOA. Cevdet Belediye (C.BL), Dosya 123, Gömlek no:6117

- BOA, Cevdet Maliye (C. ML), Dosya 761, Gömlek no;31012.
- BOA, C.MF, Dosya 155, Gömlek no:7730.
- BOA, C.ML, Dosya 298, Gömlek no: 12141.
- BOA, Cevdet Bahriye, Dosya 181, Gömlek no: 8534.
- Bülbül, Yaşar. “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, Divân, S.6, İstanbul: 1999.
- Çeçen, Kâzım. Halkalı Suları, İstanbul: 1991
- Çelik, Gülfettin.“İstanbul Kaynak Sularında Teşkilat ve İşleyiş”, Suyu Arayan İstanbul, İstanbul:2006, s. 307.
- Genç, Mehmet. Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul:2000
- Güran, Tevfik. Ekonomik ve Mali Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları. İstanbul 2006.
- Güvemli, Oktay. Muhasebe Tarihi, C.1, İstanbul: 1995.
- Güvemli, Oktay. Muhasebe Tarihi, C.2, 2. Baskı, İstanbul: 2000
- Güvemli, Oktay.Muhasebe Tarihi, C.3, İstanbul: 2000.
- Güvemli, Oktay-Güvemli,Batuhan. “The Birth and Development of an Accounting Method In the Middle East (Merdiban Method), The Fifth Accounting History International Conference, Banff (Canada), 2007.
- Kal’a Ahmet ve Yayın Hazırlama Kurulu, Avrupa Yakası Suları 1, İstanbul: 2002.
- Köprülü, Fuad. “Vakıf Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, Sayı II, Ankara, 1942
- Kuban, Doğan.“Anadolu-Türk Şehri”, Vakıflar Dergisi, S.VII, İstanbul,1968.
- İpşirli, Mehmet.“Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Osmanlı Devleti Tarihi ,1. Cilt, İstanbul: 1999.
- Nadaroğlu, Halil. Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul:1978
- Özasan, İsmail. Muhasebenin Teknik Yapısı, İstanbul:1984.
- Özcan, Abdülkadir. “Beşir Ağa, Hacı” İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1992

- Öztürk, Nazif. Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara: 1995
- Öztürk, Nazif. “Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıflar”, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, Ankara, 2004.
- Öztürk, Nazif. Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara:1995
- Şensoy, Fatma. “İstanbul’un Tarihi Vakıf Suları ve Kırkçeşme”, Suyu Arayan İstanbul, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul: 2006
- Uzunçarşılı, İsmail. Osmanlı Tarihi, C.II, Ankara:1975.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, Ankara, 2004.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, S. XV, Ankara, 1982.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, Osmanlı Araştırmaları, II, İstanbul: 1982.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1986,s.158.
- www.er.uqam.ca.,Stefan Winter, “The Province of Raqqa Under Otaman Rule, 1535-1800”18 March 2006

Ek 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-I Defteri Haremeyn Muhasebesi 21615,

Pir Mustafa Paşa Vakıf Muhasebesi Defteri (Defterin Orjinali)

Ek 2:

Bâb-ı Defteri 21.615 (Bugünkü dille yazılımı)

Muhasebe

Vezir Pir Mustafa Paşa'nın, İstanbul'da Balat yakınında Kasım Günani Mahallesi'nde yaptırmış olduğu çeşme ve mektep vakfının 1156/1743 yılı Muharrem ayının başından, aynı yılın sonuna değin bir yıllık gelir ve giderinin, mütevellisi Hacı Mustafa Ağa tarafından yazılan defteridir. Vakfın denetleyicisi, Darüssâde Ağası Hacı Beşir Ağa'dır.

1) Geçmiş yılın muhasebesinden bu yıla devredilen bakiye ve yıl içindeki gelirlerin toplamı

664.785 akçe

2) Geçen yıl muhasebesinin kalanı ile gelir getirecek varlıklar satın alınmış olup muhasebe kaydında görünmektedir.

539.625

3) Bu yıla ait gelirler aşağıda gösterilmiştir.

125.160

Aylık gelirlere sağlanan

125.160

4) Yeni Hamamın kiracısından alınan gelir	Boyahane üzerindeki odanın kiracısından 1156 yılı başından Zilhicce sonuna kadar	İzmir'de ipek dokuma atölyesinin geliri
Aylık 1.800	Aylık 1.560 Yıllık 18.720	Aylık 750

Yıllık 21.600

Yıllık 9.000

İzmir'de boyahane üstündeki Tophane, Dükkanların kira geliri	İzmir'de Mısır Çarşısı yakınındaki hanın kiracısından	İstanbul'da Beşiktaş'ta Ev dükkan ve diğer
kira		
Aylık 67	Aylık 1.260	Aylık 2.750
Yıllık 8.28	Yıllık 15.120	Yıllık 33.000

Ahmet Ağa'nın oturduğu Ve büyük sarayın kira geliri	Sultan Mehmed Cami yakınındaki evin kirası
Aylık 1.200	Aylık 420
Yıllık 14.400	Yıllık 5.040

5) Vakfın 1156 senesi Mart başından sonraki yılın Şubat sonuna kadar mukataa geliri

Rumeli Vilayeti Rahova Kazası Kurşuncu Köyü'nün mukataa geliri.....

Boş.....

6) Bundan düşülen.....
88.008

7) Görevliler

Mart başından Şubat'ın sonuna kadar bir yıllık

24.840

Aşağıda sözü edilen çalışanlar.....³⁸

---

38 Burada açıklanan çalışanların günlük tutarları 88 akçe olmaktadır. Güneş yılında 360 gün esas alınırsa yıllık tutar: 31.320 akçedir. Burada 21 akçe alan çalışan, mükerrer yazıldığı kalan 68 akçeninde kaydı yapan tarafından 69 akçe olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır. (69x360=24.840 akçe)

Mustafa Ağa	Mehmet Efendi	Mehmet Efendi	İsmail Efendi
Vakfın mütevellilerinden	Kur'an öğretmeni	sıbyan mektebi	mektebde
Kaymakam		öğretmeni	yardımcı
gönüllü	günlük 20	günlük 20	günlük 19

Mehmet Halife	Seyyid Mustafa	Molla Salih	mektebin temizlikçisi
Vakıf muhasebecisi	Vakfın tahsildarı	Halife,	
		İlahi öğretmeni	
günlük 6	günlük 6	günlük 5	günlük 3

Mektebin	Çeşmenin	Vakfın su işleri	Sultan Mehmed	Sultan Mehmed'in
Sucusu	tasının sorumlusu	sorumlusu	Cami görevlisi	su yolları sorumlusu
günlük 2	günlük 1	günlük 4	günlük 1	günlük 1

Yıllık yekûn.....
günlük 69   yıllık 24.280

8) Aşağıdaki Harcamalar.....³⁹
63.158

Mekteb çocuklarının	Mekteb öğretmeni	Çocukların
elbise bedelleri,	ve yardımcısının	gezdirmesi
wakıf kurucusunun	elbise bedeli	ve hediyeleri için
isteği üzerine	wâkıfın isteği ile	wâkıfın isteği ile
60 çocuk için		
Yıllık 25.450	yıllık 3.500	yıllık 4.085

---

39 Buradaki kayıtlarda yer alan tutarların toplamı 63.158 akçe'dir

Kışın mekteb için gereken kömür	Sultan Mehmed Cami yakınındaki bahçenin kiralama bedeli	Kadıçeşme yakınındaki hamam ve dükkanın arazisinin kiralama bedeli
Yıllık 450	yıllık 1.880	yıllık 4.820
	Harameyni Şerifeyn vakfı için	Müezzinzade vakfına
	920	960

Kasım Gönani Mahallesi'ndeki Büyük sarayın arazisi için kira bedeli	Ferman gereği hazineye ödenen Avârız vergisi Rahova köyü için	Ortaköy'de suyolu tamir bedeli
	2.310	1.460

Hamza Fakih Vakfına	Silahi Mehmed Efendi vakfına	Hasan Efendi Vakfına	Mahmut Baba Vakfına
2.880	2.160	3.600	1.080

Suyolu tamirinde kullanılan çuha bedeli	Sultan Mehmed'in Büyük Karaman Çarşısı yakınındaki Çeşmenin musluk ve tekne yapımı için ödenen	Sultan Ahmet'in çeşmesinin yeni musluğu için	Vakıf için gereken harcamalar
600	1.273	1.070	1.410

Müfettiş Efendi'ye imza bedeli	Vakıf muhasebesinin kayıtlarını inceleyen Kalem'e ödenen harç	Vakıf muhasebesinin kontrolü için eski mütevellinin ödediği
600	2.200	3.000

- 9) Kalan.....⁴⁰
576.837
- 10) Bundan ayrıca düşülen.....
26.400

Mekke ve Medine Ahalisi
için görevliye teslim edilen
80 altın para 26.400

- 11) Vakıf kasasında kalan, kontrol edilmiş tutar.....
550.437

12) “ Yapılan açıklamalara göre bu muhasebede görülen beş yük elli bin dört yüz otuz yedi akçe vakfın kasasında gelir getirecek bir varlığa tahsis edilmek üzere mevcut olduğu beyan edilir.

Yazılmıştır.
Kalem’de çalışan kasa sorumlusu
(Doğrudur)
11 Zilhicce 1157

- 13) Vakıflar Denetçisi   Büyük İmza   Mühür
Hacı Halil   (Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa)   (Hacı Beşir Ağa)

---

40 Kalan tutar: (664.785-83.008=576.777akçe’dir) Oysa burada yazılmış tutar, 576.837 akçe’dir.

Ek 3: Günümüz muhasebe düzenine göre yapılmış gelirlerin kayıtları

1 _____	26Ocak1744 _____
Pir Mustafa Paşa Vakfı Kasa Hesabı	664.785
Önceki yıldan kalan gelirler	539. 625
Kira Gelirleri ve diğerleri:	
Hamam,.....	21.600
Boyahane ve üstündeki oda.....	18.720
İzmir’de ipek dokuma atölyesinin kira geliri	8.280 ⁴¹
İzmir’de Mısır çarşısı yakınındaki hanın kira geliri yıllık	15.120
İstanbul’da Tophane, Beşiktaş ve Kasımpaşa’da evler, dükkanlar ve diğer kira gelirleri yıllık	33.000
Ahmet Ağa’nın oturduğu evin kira geliri yıllık	14.400
Sultan Mehmet Cami yanındaki eski evin kirası	5.040

41 1743 Yılındaki bu kayıttan 57 yıl sonra bile boyacı dükkanının tekel durumunu ve faal olduğunu gösterir belgede, İzmir’de Pir Mustafa Paşa Vakfı’na bağlı han içindeki boyahane’den başka yerde boyacı dükkanları açılmaması hakkındadır. BOA. Cevdet Belediye (C.BL), Dosya 123, Gömlek no:6117, 10. B.1215/ 1800 tarihli.